

En barock mentalitet och 1600-talet som motsatsernas tid

Exemplet Johan Ekeblad

INGRID DUNÉR*

Inledning

Johan Ekeblad (1629–1697), son till översten Christoffer Ekeblad på Stola i Västergötland, var adelsman, diplomat och hovjunkare hos drottning Kristina och senare hos drottning Hedvig Eleonora. För eftervärlden är han dock mest känd för de brev han skrev till sin far och bror. Denna Ekeblads brevsamling, som sträcker sig från 1639 till 1664, är omfattande och ovanligt välbevarad.¹ Han har räknats till de främsta brevskrivarna i Sverige och hans korrespondens ger ett unikt tillfälle till insyn i svenskt 1600-tal.²

I forskningen används Ekeblads brevsamling ofta av historiker som en källa till anekdoter om tidens hovliv och adelsmannens befattningar. Annars har Ekebladforskningen rört sig kring litteraturvetenskapliga frågor om stil och genre. I Ekeblads brev finns en personlig röst och en framställningsform som för många har framstått som för tiden otypisk. Kurt Johannesson har kallat Ekeblads brev ”de märkligaste i den svenska 1600-talslitteraturen”.³ Även vår främste kännare av den Ekebladiska brevsamlingen, Sture Allén, har uppmärksammat vad han i breven ser som en ”synnerligen anmärkningsvärd frigjordhet gentemot den konventionella brevstilen”.⁴ Allra längst har kanske Bengt Hildebrand gått, som i *Svenskt biografiskt lexikon* kallar Ekeblad ”den förste på sitt sätt moderne svenske brevskrivaren”.⁵ I kontrast till sådana tolkningar har Stina Hansson pekat på att Ekeblads stil ligger i linje med de kontinentala – främst franska –

*Filosofie magister i idé- och lärdoms historia, Doktorand, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, ingrid.duner@kultur.lu.se

aristokratiska stilideal som spreds vid den här tiden.⁶ Hanssons huvudpoäng är att det personliga och till synes moderna i Ekeblads skrivsätt betingas av anslutandet till en stilmorm. Ekeblad spelar en roll, skriver Hansson, och det handlar alltså inte om någon från normer frigjord natur, utan om brevkunst som just konst.⁷

Frågan om hur Ekeblads brev ska tolkas har alltså utmynnats i mycket olika svar. Är det frågan om moderna brev eller snarare om någonting precis i linje med ett då rådande (och inte modernt) stilideal? Den här artikeln utgår från att Ekeblad och hans brev kan förstås genom ett mentalitetshistoriskt grepp – antagandet att det bakom stilen ligger en tidsanda – och prövar idén om Johan Ekeblad som företrädare för en barock mentalitet.

Kortfattat kan en mentalitet sägas vara ett sätt att tänka, ett sätt att uppfatta och handla i världen. Människors sätt att tänka påverkas av den omgivande verkligheten (ekonomiska processer, sociala strukturer och miljöförändringar), och vilken typ av ”mental verktygslåda” man har att ta till är beroende av den historiska kontexten.⁸ I föreliggande fall hänger alltså mentaliteten ihop med en historisk tidpunkt. Ekeblad levde under 1600-talet och alltså därför under vad som skulle kunna kallas barockens epok.⁹ Det har varit vanligt att se barocken som antingen just ett renodlat epokbegrepp eller som en stilriktning med vissa bestämda karaktäristika. Förvisso framhöll forskare under 1800-talets andra hälft inte sällan en barock livskänsla eller världsåskådning som präglade tidens samtliga konstyttringar.¹⁰ Men som Anders Cullhed har poängterat började i stället de stilistiska och retoriska aspekterna att dominera den litterära barockforskningen under 1900-talet.¹¹ På senare tid har barocklitteraturens komplexa interaktion med epokens sociala och mediala verklighet åter blivit av intresse för forskningen.¹²

Mentalitetshistoriska grepp på barocken har inte saknats. Ett antal tidigare forskare har velat se denna epok som sammanhängande med en specifik typ av mentalitet. I en sådan tolkning skulle barocken, något förenklat, ha inneburit ett specifikt sätt att uppfatta, iaktta och framställa världen. Carl J. Friedrich menar att barocken som estetiskt projekt eller stil bara kan förstås om den kopplas samman med en bakomliggande tidsanda och världsåskådning.¹³ Miroslav John Hanak har fört fram idén om en helt ny mentalitet, som använde sig av impulser från renässansen men som omskapade dessa och gav dem ny mening.¹⁴ Gunnar Eriksson snuddar vid idén om en mentalitet i anknytning till sitt begrepp ”barockvetenskap”, en specifik intellektuell hållning och en ”barockkaraktär” hos dåtidens vetenskap som utmärktes främst av ett hermeneutiskt betraktelsesätt uppblandat med ett mera modernt empiriskt och experimentellt förhållningssätt.¹⁵

Ifall vi ska ge oss in på en mentalitetshistorisk bana, vad skulle då utmärka denna med barocken förknippade mentalitet mera konkret? Idén om en med en epok sammanhängande mentalitet kan naturligtvis bli problematisk, i synnerhet om den fixeras som en bestämd enhet. En syn på barocken som en tid karakteriserad av kris och nedgång (politisk och religiös) har fört med sig tanken om att mentaliteten skulle ha varit präglad av ett krismedvetande.¹⁶ Det finns dock skäl att ifrågasätta kristolkningen av barocken, i synnerhet vad gäller svenska 1600-talsförhållanden, där det i stället skulle gå att argumentera för att tiden utmärktes av politisk, ekonomisk och kulturell blomstring. Möjligen kan det faktum att barocken av eftervärlden uppfattats som motsägelsefull delvis förklara idén om barocken som en krisperiod. Åtminstone har förståelsen av barocken som kontradiktorisk gett upphov till svårigheter att sätta fingret på exakt vad barocken är. Som historisk epok kan barocken nämligen ses som en brytningstid mellan tradition och innovation. Den har beskrivits som en binär situation mellan renässansen och 1700-talet och kan enkelt ge känslan av en övergångsperiod från gammalt till nytt. Detta bidrar till att det barocka har beskrivits som någonting oregelbundet eller till och med irrationellt.¹⁷ Även hos dem som varit tveksamma till barockbegreppet verkar det åtminstone råda viss konsensus om att barocken borde uppfattas som ambivalent, motsägelsefull och dialektisk.

Under barocken blandas gammal kosmologi och nya världsbilder, aristokratisk smak och folkligt karnevaliska uttrycksformer, sublimes koncept och grotesk metaforik.¹⁸ I stället för att se denna oregelbundenhet och dubbelhet som problematisk går det att peka på detta som själva förutsättningen för en viss typ av mentalitet, en världsuppfattning som tar sig uttryck i ett sätt att iakttä världen och att framställa den. Den barocka epokens mentalitet borde kanske i främsta hand ses som dynamisk. Det barocka känslöfältet utmärks av rörelse, intensitet och motsättning.¹⁹ Hypotesen är alltså att den barocka mentaliteten är formad av ett spänningsfyllt förhållande mellan gammalt och nytt, ordning och oordning, sken och verklighet, materiellt och andligt, inhemskt och utländskt, uppsluppet och allvarligt.²⁰ Johan Ekeblad utgör ett exempel på en sådan mentalitet.

I Annalestraditionen brukar mentalitetsbegreppet syfta på trögrörliga attityder och vanor som förändras långsamt (*longue durée*).²¹ Men den centrala dynamiken som här studeras är i stället ett resultat av relativt snabba förändringar under Johan Ekeblads 1600-tal; mentaliteten speglar förändrade samhälleliga och sociala villkor i stormaktstidens Sverige. Vidare framhålls ofta i Annalestraditionen att mentaliteten inte som idé står i fokus för medvetandet, utan snarare är förmedveten eller omedveten.²² Emellertid är det svårt att dra en gräns mellan vad som sker reflekterat och oreflekterat, varför en mentalitet i mitt resonemang inte bara antas

vara ett helt oreflekterat uttryck. Tidigare intryck, uppfattningar, upplevelser och idéer kan i en mentalitet senare ta sig uttryck på *både* ett medvetet eller ett omedvetet sätt. Det medvetna blandas med det omedvetna eller förmedvetna, det går svårligen att skilja dem åt. Det finns medvetna inslag i mentaliteten.²³

Johan Ekeblad skriver inom brevgenren. Vad som framkommer om hans mentalitet härrör alltså ur en genre. Det är naturligtvis riskabelt att läsa breven som omedelbara avspeglingar av en mentalitet. Men en i en genre uttryckt stil tillhör och är färgad av ett större idéhistoriskt sammanhang. Anthony J. Cascardi menar att anledningen till att barocken har associerats så starkt med stilfrågor beror på att barocken betonar stil på ett sådant sätt att den har potential att gå från ornament till essens, från manér till materia.²⁴ I en sådan tolkning blir stilen en väsentlig del av en barock mentalitet, inte ett utanpåverk lagt ovanpå något äkta jag.²⁵

Att uppträda på livets stora scen – sken och verklighet

Världsalltet utvidgades under 1500- och 1600-talet. Barocken innebar ett utbyte med en större värld, en utökad horisont; världen gick mot en globaliserad kultur.²⁶ Detta gäller inte minst för Sverige. Under Ekeblads tid var Sverige en nybliven stormakt. Detta formade landet inte bara politiskt och geografiskt, utan även litterärt, bildningsmässigt och idémässigt. Kulturellt och intellektuellt skedde ett slags återanknytning till Europa. Detta innebar bland annat att både antalet utlandsresor och mottagandet av utländska besökare ökade. Ekeblad berättar i sina brev ofta om ryssar, fransmän, engelsmän och tyskar som vistas som diplomater i Stockholm. Många utländska yrkesmän flyttade också in och blev permanent bosatta. Förändringar i bildningsideal och livsåskådning kom att göra sig gällande på grund av den utökade kontakten med kontinenten.

Barocken har av bland andra Mats Malm beskrivits som påtagligt fokuserad på representation.²⁷ För adelsmän som Ekeblad blev representation synnerligen angeläget. Det blev viktigt att behärska kulturella och sociala koder och det gällde att kunna ”uppträda på livets stora scen med behaglig esprit och kapacitet att förnöja”.²⁸ Ett adelsideal med fransk inspiration gjorde sig gällande: *l'honnête homme*, en idealtyp redan under fransk renässanshumanism, som under 1600-talet kom att omformuleras som *le galant homme*. Mönsterbilden var en själsligt fin och belevad person, övad i diplomatins konstfärdigheter med ett världsvant sätt och ett välavvägt temperament.²⁹

Den diplomatiska umgängeskunsten färgades av ideal och regler. För att tillägna sig denna konst krävdes en ny typ av kunskap och bildning.

Bland annat blev man tvungen att kunna konversera. Färdigheter i retorik och i konversationens konst kom därför att skattas högt. Tal var populära, och tal trycktes ofta efter att de framförts. Under stormaktstiden utgavs hundratals sådana vältalighetsprov.³⁰ Konversationens stora betydelse för unga adelsmän blir uppenbar hos Ekeblad. I själva verket är det rent av hans uttalade metod: han ser brevskrivandet som ett samtal. Han var, som Hansson visat, i detta tydligt influerad av europeiska tendenser i tiden. Brevskrivningen hade blivit ett aristokratiskt mode och speglade den franska salongskulturens galanta konversation.³¹ Det talades allt oftare om vikten av konversationen som en god övning för att förfina sin smak och sin förmåga att skriva.³² Idealen rörde elegans och naturlighet. I aristokratisk brevskrivning var en åtminstone skenbar frigörelse från de gamla reglerna ett ideal.³³ Den världsvane hovmannens bildningsideal, som omfattade kunskaper om samtidens länder och färdigheter i moderna språk, ersatte det rena boksynta idealet.³⁴ Ekeblad uttrycker också mycket riktigt den för sin generation och sitt sociala skikt karaktäristiska nonchalanta inställningen till latin och lärda pedanter.³⁵

Från omkring mitten av 1600-talet och framåt skedde, framför allt i Frankrike, en allt starkare estetisk uppvärdering av en skenbar vårdslöshet. "La négligence" hade proklamerats just som aristokratiskt ideal för *l'honnête homme* i en skrift från 1630 av Nicolas Faret, *L'honneste-homme, ou L'art de plaire à la court*.³⁶ Vårdslösheten skulle antyda den naturlighet och sensibilitet som var på modet, men var egentligen ingalunda äkta slarv utan helt utstuderad. Det var en påmål原因 vårdslöshet som dolde konstfärdigheten.³⁷

Hos Ekeblad återfinns barockens karaktäristiska spänning mellan sken och verklighet, så att det bitvis blir svårt att skilja dem åt. Brev är litterära produkter, medvetet utformade. Ekeblad är en mycket medveten stilist som ofta talar om sin stil och sitt sätt att uttrycka sig i breven till fadern och brodern. Han kommer upprepade gånger in på frågan om brevens gestaltning.³⁸ I hans brev återfinns goda exempel på den brevstil à la mode som uppkommit i aristokratiska kretsar i Frankrike vid den här tiden.³⁹ Han hade också haft möjlighet att låta sig inspireras: under en peregrinationsresa hade han en längre tid uppehållit sig i Frankrike – han fick nämligen chansen att som suttonåring delta i Magnus Gabriel De la Gardies ambassad till Frankrike 1646–1649 – och nämner dessutom sådana berömda franska brevskrivare som Jean-Louis Guez de Balzac och Vincent Voiture som inspirationskällor.

Ekeblads brevskrivande hade flera syften, varav bara ett var rapportering av nyheter och händelser. Ett annat syfte var övning i aristokratiskt brevstilsmode. Det är tydligt att Ekeblad lekte med genren. I ett brev till fadern skriver han uttryckligen att läsaren ska se på hans brev som någon-

ting annat än just brev: ”Så declarerar jag nu [...] att det jag skrifver inte må kallas några bref utan ett samtal”.⁴⁰ Det är inte underligt att representativiteten och uppträdandet tidvis lyser igenom. Högläsning av brev från frånvarande vänner var ett inslag i salongskulturen. Brevgenren var alltså inte en alldeles intim genre. Detta märks i Ekeblads brev: det blir stundom tydligt att han läser upp för andra de brev han får.⁴¹ Av breven framgår dessutom att Ekeblad vet att somliga av hans brev blir uppbrutna och lästa av andra än dem de är adresserade till.⁴² Han torde ha varit medveten om att hans brev uppskattades av mottagarna, och han var dessutom medveten om att han till viss del skrev och verkade för eftervärlden. Ekeblad, som annars alltid författade sina brev för egen hand, förklarar en gång då han använder sig av en skrivare att ”det sker därför, [...] på det att de efterkommande må se, att jag ock har hållit mig en skrivare i min dagar”.⁴³

Lekfullheten är dock ständigt uppblandad med innerlighet. Ytterst var breven för Ekeblad ett sant umgänge, någonting utöver galanta salongs-konversationer. Det är tydligt att korrespondensen för Ekeblad verkligen var ett slags samvaro: ”Jag åtnjuter så stor [...] glädje, hvar gång posten går härifrån, genom den inbillningen af min käre farkärs umgänge”, skriver han och refererar ytterligare till sin korrespondens som ett samtal då han säger sig vara glad, ”när jag på detta medelet får conversera med min käre farkär”.⁴⁴

Att brev kunde ses som ett samtal med frånvarande personer berodde också på att möjligheten till samtal via brev under 1600-talet i Sverige getts bättre kommunikationstekniska förutsättningar. Medieutvecklingen påverkar medvetandet och kan ge upphov till medvetandeförändring.⁴⁵ Flera forskare har i anknytning till perioden beskrivit en förskjutning av de mediala villkoren, ofta med fokus på en pågående övergång mellan muntlighet och skriftspråkighet.⁴⁶ En synnerligen viktig faktor var det svenska postväsendets organisering under trettioåriga kriget. 1636 års postförordning påbjöd tillsättande av postbönder, postförvaltare och en central ledning i Stockholm. Ekeblad använder sig av detta nya centralstyrda postväsende, och dess funktion eller dysfunktion är en viktig punkt på dagordningen för honom.⁴⁷ Postväsendets förbättrade organisation underlättade naturligtvis för skickandet av privatbrev. I allmänhet blev det enklare att upprätta och hålla kontakter samt att föra en konversation med dem som inte befann sig på samma ort. Den stora betydelsen av detta kan inte underskattas; förenklad korrespondens är en byggsten i grunden för intellektuell och social samvaro.

Experimentlusta, ordning och oordning

efter jag nu inte observerar denna brefreglorna⁴⁸

Allén har pekat ut flera ovanliga inslag i Ekeblads brev, bland annat överskrifterna, som är mer än spartanskt utformade och bryter mot konventionen. På många brev saknas överskriften helt.⁴⁹ Detta beror naturligtvis inte på att Ekeblad inte visste hur man skrev brev, utan det är en medveten utformning. Berömt är att Ekeblad uttalat vände sig emot bruket av bestämda brevregler ett antal gånger och tydligt demonstrerade att han var fullt medveten om att han kringgick dem.⁵⁰ ”Om jag skulle följa *andras* exempel”, skriver han, ”så borde jag efter en lång titel och stort spatium på alla sidor på papperet hälsa min käre farkär med gud, för hvilket jag stor försyn bär, att bruka en så stor herre till min ordinarie post att bära hälsningar fram”. Han fortsätter genom att berätta hur mycket han ogillar tomma hälsningsfraser och slutfraser, som enligt honom inte besitter någon ”mening eller effect”.⁵¹ Kort sagt avbeder sig Ekeblad äldre brevregler: ”Allt detta har jag villat remonstrera min käre farkär [...], att jag intet förobligerad är att så noga observera den gamla fasonen till att skriva, utan att jag må begynna och ända mina bref utan alla dessa fåfängligheter”.⁵² När Ekeblad ändå använder sig av de hälsningsfraser och rekommendationer han annars avfärdar som onödiga, är han snabbt att kommentera sina snedsprång:

Jag önskar min käre farkär all själfbegärlig lycka och framgång uti allt sitt goda företagande. Denna begynnelsen på mitt bref är fulle något litet prästaktig [...]. Jag förhoppas, att min käre farkär icke misstänker denna lilla complimenten, som så i hastighet framkom. Det plägar eljest intet vara min vana att bruka dem.⁵³

Han skriver flera gånger uttryckligen att han inte vill att han och brodern ska använda artighetsfraser i sina brev: ”iagh beer min kiäre bror låt osz inthet bruka complimenten osz emillan, dätt ähr nogh att de här dageligen behöffuas till wackta sigh för den ena och fixera den andra”.⁵⁴

Ekeblad återkommer ofta till frågan om sin egen stils fel och brister. Naturligtvis är det så att han, då han talar om sin stil som bristfällig, i samma vända demonstrerar en medvetenhet om att han bryter mot gängse regler och att han representerar någonting nytt. Han refererar ibland lekfullt till sitt egna sätt att skriva som ”min elaka stil”.⁵⁵ Det aristokratiska alternativet till en äldre, lärd stil handlade som berört om ett slags påmålad *négligence*. Återigen kan det vara svårt att skilja mellan vad som är sken och verklighet hos Ekeblad. Det som kan sägas är att hans stil i dessa fall inte bara utger sig för att inte vara genomarbetad eller fullt korrekt; den är inte genomarbetad eller fullt korrekt. Han utforskar

mediets möjligheter och gränser. Han ger därtill uttryck för den barocka mentalitetens spänning mellan gammalt och nytt. Här finns en ordning och en utmaning av ordning.

Någonting kan ju vara oregelbundet bara om det också finns regler. Ekeblad var skolad i den retoriska traditionen. Säkert är också att han fått lära sig det brevskrivande som under 1600-talet var knutet till ett bastant regelverk. Det finns brev där Ekeblad observerar de gängse, äldre brevreglerna, men i ovanstående exempel förekommer alltså en brytning med den äldre, starkt formelbundna brevstilen.⁵⁶ Ekeblad uttrycker här en insikt om representationens problematiska status, utmärkande för barocken jämte just den exceptionella upptagenheten av representation.⁵⁷ I moderna termer skulle det gå att beskriva det som en typ av kritiskt tänkande som ifrågasätter det ordnade och etablerade. Mera passande skulle vara att beskriva det som ett uttryck för en utforskande attityd i frågor som rör framställningsform och representation. På ett djupare plan kunde det sägas handla om ett "barockt intresse" för hur saker framträder och hur saker verkligen är.⁵⁸

Att ansluta sig till en ny norm innebär att avvika från en äldre. Under 1600-talet fanns en stark tilltro till retorikens makt. Där fanns också föreställningar om det sedliga och osedliga språket. Dygd var ytterst viktigt. Malm har diskuterat barocken i anknytning till en föreställning om att språk äger moral och speglar sin upphovsman.⁵⁹ Han har till och med föreslagit en "språklig fruktan" som utgjorde en motkraft till experimentlustan.⁶⁰ En strategi för att ursäkta oordningen var att säga att man förlorat kontrollen. Gång på gång understryker Ekeblad att han inte kan rå för sitt framställningssätt. Sådana exempel finns det gott om i hans brev: "jag råder stundomtid inte före hvad jag skrifver"⁶¹ kan han skriva, eller "iagh weste inthet hwad iagh giorde".⁶² Han har, skriver han, "det felet, att så snart jag sätter mig till att skrifva någon till, så är det mig omöjeliget att länge kunna sitta och tänka efter, hvad jag skrifva skall, utan det, som mig då först faller in i tanken, sätter jag det genast på papperet".⁶³

Bakom sådana mera lekfulla strategier lurade kanske ändå just en fruktan för odygd och för att experimentlustan gått för långt. Ekeblad blir ibland märkbart nervös vid tanken på att hans brev skulle komma i fel händer: "Jag skreff eer fulle tu breff till från Sundbij, om i haa fått dem håppas iag i låta meig weta, iag wille icke gärna de skulle komma i främmande händer för des lapri Jag haar skreffuit däri".⁶⁴ Oron kommer inte av att breven skulle innehålla någonting informationsmässigt komprometterande utan av att Ekeblad i efterhand helt enkelt upplever att somliga av hans brev varit alltför osedliga, att han gått för långt i utmanandet av ordningen. Till fadern skriver han att han inte bara upptäckt att hans brev blir uppehållna på vägen:

utan ock äro de uppbrutna vordna somliga. Hvilken mig allenast för den orsakens skull bekymrar, att någon främmande se skall med hvad familiaritet och dristighet jag corresponderar med min käre farkär, ty annars fruktas jag intet att någon utur mina bref något spörja skall, som till det ringaste skulle touchera någon förnär”.⁶⁵

Hos Ekeblad uttrycks det som Martha Hollander beskrivit som utmärkande för en manlig barock mentalitet: en spänning mellan respektabilitet och kreativ elegans.⁶⁶

Att få läsaren att ramla av stolen – barock humor

förlåter migh [...] min ringa *discretion* i skriffuande. thett ähr äffuen så med migh i skriffuande lika som han som hade tapat en *discretion* och gik sedan heela staden omkring och fråga i alla bodar om the inte hade någon *discretion* att sälia.⁶⁷

Trots att Ekeblad alltså ibland drabbades av ånger över sådant han skrivit, utmärks många av hans brev av en lätt, lekande och konversationsartad ton. Så fort breven börjar röra sig kring tråkiga eller allvarsamma ämnen, brukar han lägga till att han skriver ”lappri” eller att han ska ”upphöra med denna ledesamma klagevisan”.⁶⁸ Han kommenterar med självironi då han kommer sig för att tala om någonting så tråkigt som vädret: ”Här har varit i denna dagarna skönt väder. Häraf kan min käre farkär märkia, att jag inte har mycket att skriva om, när jag tar på och skriva om väderleken”.⁶⁹

Ekeblads brev är galanta (enligt rådande franskt stilideal) och underhållande, men utöver eventuell elegans tycks han inte sällan också ha varit driven av viljan att få läsaren att ramla av stolen, eller åtminstone att brista ut i skratt. Det är en drastisk humor som uttrycks och breven är genomgående kryddade med saftiga kommentarer: ”pär lilia och hans fru haffua fått en liten gåsze, seer wth som en stekt gris”⁷⁰, kan han skriva, eller ”här haffuer rägnat och rägnar så hiskeligen att iagh intet kan annart see än att thenna staden måste wara himmelens pizepåtta”.⁷¹ Ännu grövre kan det bli när Ekeblad skvallrar för sin bror: ”Sewe Ribbingh ähr nu leutnant bleffuen wnder thett compagniet som general maior Lind skall commendera [...]. Män att Sewe Ribbing ähr kommin därtill kommer att Monsieur Steenbärgh har knulla hans sijster etcetera”.⁷² Detta är knappast galant.

Vad Ekeblad helt klart uttrycker är barockens böjelse för teatrala effekter.⁷³ Här finns språkliga krumsprång, en uppfinningsrikedom och en upptäckarglädje som också kunde knytas till vad Kurt Johannesson beskrivit som ett barockens intresse för retoriken som konstnärlig uttrycksform.⁷⁴

Ibland drivs Ekeblad av pur lust att väcka häpnad och förundran. Hans kända ”fågelbrev” börjar abrupt:

pelup pelup pelup peluplupluplup klikup fujszszszszszszszsz.
 Eller kanskee i forstå bättre dätta andra språke såsom bättre wanda wid,
 kuturruturterurtorutut tziowwiszszszszsz
 Eliest är och ett språk af små skarp snårrande foglar.
 piiiiip piiiiip pijp pijp itzurrrrrr
 Män iag tänker dät är bättre iag blir wid dätt mänskliga och suänskliga
 språke, efter man intet rätt wäll kan wtýda seig på desze fogelaktige språ-
 ken, med mindre man will öfua kärleek.⁷⁵

Det märks tydligt att han själv är medveten om att brevet kommer att väcka häpnad. I slutet av brevet kommenterar han förnöjt: ”Äntro nu någon komme till bryta upp detta brevet af okänt folk och finge se’et! Hvad skulle väl systrarna säga!”⁷⁶

I ett annat brev skildras med humor olika nationaliteter i samband med en jakt. De olika viltfåglarna får representera olika nationaliteter och typer. Fransmannen är orren, häftig och hetsig, ”klädder uppå Frans, därå allt var krokot och brokot, Ringadt och slingadt i kors med kransar och fransar i lyckor”.⁷⁷ Tjädern är en gammal fåordig tysk, med kruset om halsen och skägg under hakan, medan engelsmannen i sin tur blir jämförd med järpen, som trots att den inte röker tobak är klädd så precis på engelskt vis att det nästan är omöjligt att skilja dem åt. Även i andra brev återkommer han till ”messieurs orrarna”.⁷⁸

Ekeblad uttrycker och knyter här an till en under barocken förekommande fascination för mänskliga typer. Under 1600-talet tog sig intresset för människan bland annat uttryck i karaktäristiklitteraturen, så kallade ”character-writers”, som beskrev olika typer av människor. Karaktäristik-essän skulle ge lärdom om människan och vara moraliskt uppbygglig. Mest framträdande inom genren blev Jean de La Bruyère med sitt essäistiska verk *Les Caractères*. La Bruyères karaktäristik kom att imiteras flitigt. Men även innan *Les Caractères* publicerades år 1688 förekom liknande studier i tidskrifter och annat tryck. Pierre Charrons essäsamling *De la Sagesse*, som grundligt diskuterade människans olika läggningar och lyten, hade utkommit redan 1601.⁷⁹ Molières karaktärskomедier var populära och nämnas kan även Charles Le Bruns karaktärs- och fysionomiska studier. I Sverige gav Oloff Swensson Lemwig år 1673 ut sitt verk *Konst att känna folck, sigh siälff och andra*, vilket var en fri översättning av engelsmannen Joseph Halls *Characters of Virtues and Vices* (1608).⁸⁰ Olof Verelius *Peregrinatio cosmopolitana*, som utgavs först 1730 men troligen skrevs omkring 1650, innehåller en skildring av typer för olika mänskliga fel och dårskaper, typisk för 1600-talslitteraturens karaktärsstudier.⁸¹ Intresset

för de olika karaktärerna kan knytas till det diplomatiska Europa, där olika nationaliteter samlades vid hoven och det kulturella utbytet stod på dagordningen. I ökande grad upptäcktes skillnader mellan de olika nationaliteterna. ”Holländaren”, ”spanjoren” och ”italienaren” blev till *typer*.⁸²

Ekeblads ton är alltså bitvis humoristisk, men inte genomgående raljerande eller ironisk. Inslag av flärd och lättsinne finns där, men detta är inte det enda. Hos honom återfinns också den allmänna moralism som finns hos såväl Seneca och Plutarchos som hos Michel de Montaigne och Francis Bacon, och som florerade vid tiden. Allt oftare under andra halvan av 1600-talet trycktes små moraliska essäer i tidskriftsform.⁸³ I breven påträffas med jämna mellanrum filosofiska utläggningar om saker och tings tillstånd. I ett brev kommenterar Ekeblad den blinda räv som fadern stött på och utvecklar detta till en liknelse: ”Det har gett mig orsak att öfvertänkia, huru många människior jag här vid hofvet dageligen ser, som löpa lika som den räfvén, och veta allrig hvartut. [...] Den åtskilnaden är allena emillan den räfvén och sådana människior, att mestadelen af dem äre viljandes blinde, [...] han är det emot sin vilja”.⁸⁴

Ekeblad var tidvis kritisk mot hovlivet och moraliserande över stadens fördärvlighet. Han längtar till det enkla och tysta lantlivet bland böcker och natur. I ett brev till brodern skriver han: ”Men om en rätt betänka [...], så är ensligheten heller landtlefvernet mycket bättre än hoflefvnet, uti hvilket så många svaga och underskedliga sinnen och förstånd finnas”.⁸⁵ I samma brev citerar Ekeblad på tyska ur dikten *Lob des Feldlebens* som skrivits av Martin Opitz år 1623. I ett brev uppmuntrar Ekeblad sin far ”till att bortkasta all ängslan och med rolighet betrakta denna världsliga fåfängligheten”.⁸⁶

Om inte en slitning mellan extremer är det åtminstone frågan om en pendelrörelse mellan uppsluppet och allvarligt, påminnande om barockmåleriets *chiaroscuro*, kontrast mellan ljus och mörker. Ekeblad drabbades som visat tidvis av ånger över sådant han uttryckt. En ibland grov sensualism blandas med samvetsqual.⁸⁷ Enligt Erwin Panofsky utmärktes den barocka mentaliteten av en kritisk attityd som bland annat ledde till ett speciellt sinne för humor. Den barocka humorn var inte satir, utan låg i stället i att märka världens och människornas brister och förstå dem inom ramarna för en gudomlig komedi.⁸⁸

Humorn används ofta just då det är tal om allvarliga ämnen, särskilt sjukdom och död. Ekeblad skämtar aldrig så mycket som då han själv har en såpass allvarlig skada i benet att det är osäkert huruvida han kommer att överleva: ”the medicamenter som iagh nu brukar ähr een tärpentinolia, och haar mitt lår indrukit mehr olio och feet i denna krankheeten än Pär målare har druket brännewihn i alla sina liffsdagar”.⁸⁹ Han kallar ”dronningens balberare” som vårdar honom för ”quacksalfvare” och för-

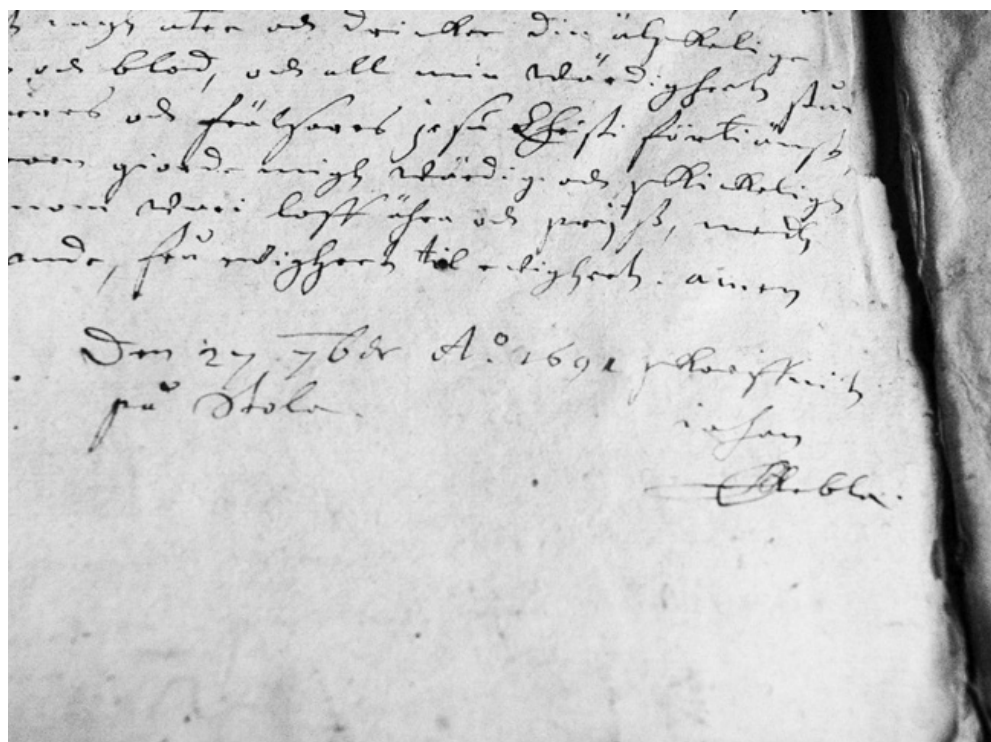
söker undvika den idoga åderlåtningen. När han ändå inte lyckas bli av med läkaren klagar han för brodern: ”Jag hade nog till att göra att öfvertala honom till att töfva till i morgon och då måste jag ock taga purgation. Hjälp, gud!”.⁹⁰ Samma humor märks även i anknytning till andras sjukdomsfall: ”Harald Stake är sjuk, och tog skälfran honom, så snart han blef friherre. Allenast är denna åtskillnad uti, att skälfran kommer allena hvarannan dag och friherrenamnet varar alla dagar”,⁹¹ skriver han om en bekant, och om en kvinna som ligger på dödsbädden uttrycker han: ”Den stackars hustru Ebba lemnade jag dansandes i sängen dock utan spelemän, och jag tror inte, att hon var itu humör till att höra dem, fast det än hade varit alla de 24 dronningens fiolister”.⁹²

Ny intimitet, gamla influenser

jag den friheten hafver [...] till att skrifva utan något eftertänkande [...].
denna friheten angenäm är att säja slätt ut och med få ord sin mening.⁹³

Det kanske mest anmärkningsvärda med Ekeblads brev är omedelbarheten. Han talar ofta i realtid om sig själv och om texten medan han skriver den. Detta ger läsaren upplevelsen av en röst som spränger igenom både verkets och tidens ramar och gränser. Uttryckssättet skapar en känsla av rörelse. Syftet med skrivandet tycks i dessa fall inte vara att galant fånga en tanke, utan i stället att avbilda en tänkande människa. Ekeblads metod är att om någon ”tanka infaller, exprimerar jag honom strax på papperet, oanseendes om han väl eller illa öfver en kommer”.⁹⁴ Denna metod följer han också verkligen, flera brev börjar plötsligt med en ögonblicksbild: ”Rättnu drak iagh eer skåll i ett glasz watn till att curera min halsz iagh har fått en swulst wthi och sedan setter iagh migh nu neer att skriffua err”, eller ”iagh fryser så om henderna att iagh intet kan skriffua”, eller ”iagh skriffuer så illa fördy barnen skrika migh så i öhron intet mina wthan bållestärens hwarest iagh sitter och skriffuer thenna breffuen”.⁹⁵ En gång pausar han skrivandet mitt i för att dra ut en tand och låter läsaren följa med i processen: ”Här kom en balbarer in, som skulle dra ut en tann på mig. [...] Nå, nu går jag tillvägs och skall låta farkär veta sedan, huru det ha lupit af. - - - Jag har stått ut en hård pärs och varit så olycklig [...]. Mer vet jag intet denne gången. Jag är något yr i hufvud af mina tänder”.⁹⁶

I många av Ekeblads brev återfinns en speciell typ av intimitet. Intimiteten rör den omedelbara omvärlden, den egna personen och de egna tankarna. Det gäller inte en intimitet med Gud eller intimiteten i att få ta del av en människas innersta tankar och känslor kring Gud, utan i stället ett bejakande av den egna personens intimitet med sig själv och sin omvärld. Ekeblad är inte på samma sätt formad av det religiösa livet och

Johan Ekeblads namnteckning på insidan av pärmen till Montaignes essäer.
Foto: Helena Backman, Skara stifts- och landsbibliotek.

den stränga protestantiska anda som exempelvis hans far, Christoffer Ekeblad, under slutet av 1500-talet fostrats i. Ekeblads far samlar biblar på både tyska och svenska, sysselsätter sig med avskrifter ur Bibeln och anteckningar av reaktioner inför det lästa i marginalen.⁹⁷ Det gör inte Johan Ekeblad. Vad som framkommer om honom är att han ägnade sig åt läsning som inte sällan utgjordes av utländsk och profan litteratur.

Detta bör dock inte på förenklat vis förstås som en sekulariserings- eller moderniseringsprocess som tar sig uttryck i Ekeblads mentalitet. Religionen är ett fortsatt synnerligen viktigt inslag under hela 1600-talet, så även hos Ekeblad. Däremot befann han sig i en förändrad situation i och med Sveriges nya förbindelser med Europa. Han hade tillgång till influenser som inte hade varit tillgängliga för hans far. Vid undersökningen av den speciella intimitet som uttrycks hos Ekeblad går det att föreslå att han – på grund av den nya situation han befann sig i – hade möjlighet att knyta an till en äldre essättradition, en tradition han blivit välbekant med och som verkligen ville försöka måla ett ärligt människoporträtt.⁹⁸

Det kungliga tryckeriet i Stockholm, som hade startats på 1520-talet, gav under 1500-talet förutom den svenska översättningen av Nya testamentet mestadels ut psalmböcker och reformationsskrifter.⁹⁹ Under den första hälften av 1600-talet utvecklades tryckeribranschen i Europa

till en mindre industri, antalet tryckerier i de stora städerna ökade kraftigt. Sverige följde ett liknande mönster.¹⁰⁰ Ekeblad kunde inte bara enklare inhandla böcker från utlandet och komma över böcker av stora författare. Det var också under 1600-talet som läsningen i Sverige började bli kommersiell och nöjeslitteraturen tilltog. Bokimporten växte också och nu fanns fler titlar än förr att tillgå. Skrifter om astrologi, satirer, teologi, anekdotsamlingar, äventyrsberättelser och reseskildringar spreds. För den som likt Ekeblad reste i Europa gavs dessutom gott om tillfällen att inhandla böcker. Betraktelser, etikettböcker, folkböcker, så kallade tidsfördrivsböcker och små essäer började ges ut.

Ekeblads intresse omfattade både äldre, antik litteratur och samtida. I en lista över skrifter nämner Ekeblad bland andra Ovidius, Vergilius, Cervantes, Boccaccio, Descartes, Hobbes och Stiernhielm.¹⁰¹ Ekeblad beundrade Georg Stiernhielm, citerar honom ibland ur minnet och skriver entusiastiskt om honom i sina brev.¹⁰² Bland Ekeblads privata anteckningar finns en tidig avskrift av Stiernhielms *Hercules*. Johan Nordström har visat att Ekeblads avskrift är en helt korrekt (men inte komplett) kopia av *Hercules* i dess sannolikt första gestaltning.¹⁰³

Vid en överblick av en förteckning över de verk från den Ekebladska samlingen som fortfarande finns kvar på Stola, samt de böcker som tillhört Ekeblad som bevarats på Skara stifts- och landsbibliotek, märks titlar tryckta i Frankfurt am Main, Paris och London. Däribland hittas grekiska dramer, Ferrante Pallavicinos mycket kontroversiella *La Retorica delle puttane* (1642) och inte minst Michel de Montaignes *Les Essais* (i fransk utgåva, tryckt i Paris 1652). Just Montaigne har utnämnts som Ekeblads husgud.¹⁰⁴ Bland Ekeblads anteckningar finns latinska och franska stilövningar, brevkoncept samt en mängd citat ur diverse författare, bland andra den franske essäisten.¹⁰⁵ Montaignes essäer blev under 1600-talet allt mer populära. Renässansen blandades in i barocken.¹⁰⁶ Erich Auerbach påpekar att Montaigne intog en viktig roll vid formandet av 1600-talets adelsideal *honnête homme*, världsmannen. Hans stil skulle komma att tilltala det aristokratiska intellektuella skikt som uppkom under 1600-talet och som Ekeblad kan sägas ha tillhört; det skikt som förespråkade den världsvana, icke specialiserade människan, okonstlad men ändå förfinad.¹⁰⁷

Det finns paralleller att dra mellan brevskrivandets och essäskrivandets syften och användningsområden. Göran Hägg har talat om att det inom den svenska traditionen finns brevsamlingar från 1600- och 1700-talen som kan sägas ligga i essäistikens grannskap.¹⁰⁸ Just Ekeblad hyser stort intresse för sin omvärld och tar sig tid att skriva ner iakttagelser som måste sägas vara mer utförliga än nödvändigt för kort rapportering. Brevet berättar ofta om förunderliga händelser, små anekdoter, intressanta ting som skett honom eller andra. I ett brev från England talar han om

nationaliteters kynnen, engelsk mat, politiska situationer och om de brittiska kvinnornas påstådda livlighet.¹⁰⁹

Med en *essay* menades ursprungligen – som ordet också antyder – en skiss, ett försök, blandade tankar kring olika ämnen som skulle inbjuda till vidare reflektion och intresse. Mera utförliga, regelmässiga och färdiga sammanställningar brukade på 1600-talet benämnas *treatise*, *traktat*, *dissertation* eller *discourse*. Till skillnad från dessa genrer gjorde *essayn* inte anspråk på att vara formell, utan skulle snarare ingiva läsaren tankar kring ämnet, uppmuntra läsaren till konversation och vidare kommentarer. Vi kan här kort påminna oss brevets liknande funktion. Både brev och essäer kan fungera som en konversation med läsaren. Inom Montaigneforskningen har det föreslagits att Montaigne inte med samma iver skrivit sina essäer om inte hans nära vän Étienne de La Boétie hade dött en förtidig död. Essäerna skulle alltså delvis vara ett substitut för den förlorade vännen. Många essäer – framför allt de tidigaste – är i det närmsta hållna i brevstil, som om Montaigne skrev brev till en nära vän eller till någon familjemedlem. Montaigne hade ett stort behov av den helhjärtade och intima kommunikationen med ett alter ego, en vän eller en sympatisk läsare.¹¹⁰

Originaliteten hos Montaigne låg i hans uppriktighet och i den ostrukturerade framställningsformen. Här återfinns den konversationsartade stilen, humorn och det privata och omedelbara skrivsättet som ständigt men förnöjt ursäktas.¹¹¹ Hos Montaigne fanns också en självbelåtenhet inför det privata och naturliga, över att inte stiltigt följa regler eller att inte dra sig för att beskriva osmickrande episoder. Som vi sett är även Ekeblad ibland så naturlig att han blir rent drastisk. I detta kan hans barocka mentalitet sägas frångå den dåtida mera moderna franska stilen à la mode – som ändå strävade efter att vara elegant. Ekeblad kan prompt berätta om kroppsliga åkommor och i skrivande stund skildra mindre smickrande episoder: ”Apropos, I förtänke mig intet, att jag säger eder, att jag rapa rätt i detsamma jag skref. Så kom jag ihåg en filebunke, jag hafver förtärt i dag. Det var den första jag hafver sett i år”.¹¹² Denna typ av drastiska intimitet är mera i Montaignes renässanshumanistiska stil än i Madame de Sévigné’s aristokratiska brevstil à la mode.

En barock mentalitet

Sture Allén påpekade tidigt att det hos Ekeblad fanns flera stildrag som utmärker den litterära barocken. Till dessa räknade Allén de kvicka infallen, ordlekarna, de drastiska bilderna och de preciösa omskrivningarna.¹¹³ Utan att tala om en mentalitet fann Allén en ”spänning mellan olika poler i breven: [...] naivt och konstlat, materiellt och andligt, urbant och rustikt, trivialt och betydelsefullt” och avslutade med att säga att Ekeblad

på grund av detta inte var en så okomplicerad författare som en del brukat mena.¹¹⁴

Ekeblad och hans brev har här undersökts i anknytning till vad som beskrivits som en barock mentalitet. Förståelsen av barocken som ett stilbegrepp eller ett estetiskt projekt hänger ihop med förståelsen av barocken som en epok med en tillhörande mentalitet på så vis att stilen är en del av en barock mentalitet, inte ett utanpåverk lagt ovanpå något ”äkta jag”.¹¹⁵ Ett annat sätt att se på det är att den barocka litterära stilen kontextualiseras genom ett mentalitetshistoriskt grepp. Ekeblad är formad av sitt idéhistoriska sammanhang. Under den tid Johan Ekeblad levde var Sverige en stormakt. Mentalitetshistoria rör förvisso oftast utdragna processer, men i detta fall är mentaliteten ett resultat av relativt snabba förändringar under Johan Ekeblads 1600-tal, som speglar förändrade samhälleliga och sociala villkor.

Hos Ekeblad återfinns flera av de spänningsfyllda förhållanden som i artikelns början sades vara utmärkande för barocken. Detta ger upphov till den spänning mellan olika poler som Allén fann i breven. Ekeblad är starkt påverkad av den ökade europeiska influensen i Sverige vid den här tiden. Hos honom återspeglas en myckenhet av kulturellt utbyte, upplevelser och möjligheter att utnyttja de tillfällen tiden gav att förkovra sig litterärt och socialt. Hovlivet och framför allt resorna i diplomatiskt syfte är av största vikt. Även sådana ting som bokmarknadens tillväxt och postväsendets organisering har haft betydelse. 1600-talets Sverige var en tid fortfarande märkt av renässansen och det svenska 1500-talets förhållandevis slutna livsvärld, samtidigt som landets stormaktsroll snabbt kommit att föra med sig utökade kontakter med Europa, nya litterära influenser, samt utökade kommunikationstekniska möjligheter. Situationen är en förutsättning för den typ av mentalitet som skisserats här. Det är en dynamisk tid, full av rörelse. Rörelsen bör dock inte förstås som riktad *framåt*, utan snarare som en pendelrörelse mellan olika motsatta poler: mellan tradition och innovation, gammalt och nytt, ordning och oordning, en spänning mellan verklighet och sken, barockens teatrala effekter mellan uppsluppenhet och allvar.

Noter

Tack till temaredaktörerna Cecilia Rosengren och Erik Zillén, en anonym granskare, samt Barockakademien för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av artikeln. Tack även till Helena Backman, som hjälpte mig med Ekeblads böcker.

1. Den Ekebladiska samlingen i dag är spridd mellan KB, LUB, Skara och Stola. Ekeblads brev finns också tillgängliga i tryckta utgåvor. Sture Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad, 1639–1655* (Göteborg, 1965), samt Sture Allén: *Breven till Claes 1639–1655. Elektronisk utgåva av Sture Alléns edition 1965*, Litteraturbanken. De

innehåller alla de brev Ekeblad skrev till brodern. Allén återger 1600-talsstavningen. En mer populariserande utgåva är Sture Allén: *Breven till Claes. Om livet och hovet på Kristinas tid* (Stockholm, 2004); Till dessa kommer den mest omfattande utgåvan och bearbetningen av Ekeblads brev som hittills gjorts, Nils Sjöberg (utg.): *Johan Ekeblads bref I–II* (Stockholm, 1911–1915). Denna utgåva har mött kritik, därför att den anses vara otillräcklig och dessutom innehåller fel i språk- och handstilstydingen. Särskilt oduglig anses utgåvan vara för språkvetenskapliga syften. Ortografin har av Sjöberg normaliserats till en för tiden modern svenska. Detta sagt, är Sjöbergs utgåva fortfarande den utförligaste utgåvan av Ekeblads brev som finns att tillgå, och däri återfinns en stor del av de brev han skrev till fadern. I alla fall det varit möjligt har Alléns språkhistoriskt och vetenskapligt korrekta utgåva använts för exempel, men dessa kompletteras med brev ur Sjöbergs utgåva i de fall brev endast står att finna där.

2. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*; Johan Nordström: ”Ett bidrag till den svenska prosaberättelsens historia” i *Samlaren* 2 (1921), 215–218, 216; Bengt Hildebrand: ”Johan Ekeblad”, *Svenskt biografiskt lexikon* 12, 622–625.

3. Kurt Johannesson: ”Den frihetsälskande hovjunkern. Johan Ekeblad” i Sven Delblanc & Sten Lönnroth (red.): *Den svenska litteraturen. Från runor till romantik* (Stockholm, 1999), 241.

4. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*, xlix.

5. Hildebrand: ”Johan Ekeblad”, 622–625.

6. Stina Hansson: *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning* (Göteborg, 1988), 146–154.

7. *Ibid.*, 154.

8. Idén om en tankens verktygslåda, *ouillage mental*, framfördes av Annalesskolans Marc Bloch och Lucien Febvre. Peter Schöttler: ”Mentalities, ideologies, discourses. On the ‘third level’ as a theme in social-historical research” i Alf Lüdtke (red.): *The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life* (Princeton NJ, 1995), 72–115, 74.

9. Gunnar Eriksson: ”Begreppet barockvetenskap” i *Lychnos* 1999, 25–49, 26.

10. Anders Cullhed: ”Vecket, epigrammet, marginalen. Nedslag i den internationella barockforskningen runt år 2000” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1 (2006), 10–26, 10–11.

11. *Ibid.*, 11.

12. *Ibid.*, 13.

13. Carl J. Friedrich: *The age of the baroque, 1610–1660* (New York, 1952), 40; även Claude-Gilbert Dubois beskrev en barock ideologi eller ett barockt förhållande till världen i *Le baroque en Europe et en France* (Paris, 1995).

14. Miroslav John Hanak: ”The emergence of the baroque mentality and its cultural impact on Western Europe after 1550” i *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 3 (1970), 315–326, 315.

15. Eriksson: ”Begreppet barockvetenskap”. Se även Gunnar Eriksson: *The Atlantic vision. Olaus Rudbeck and baroque science* (Canton MA, 1994).

16. För en historiografi över kristolkningen av barocken, se Peter Burke: ”The crisis of the arts of the seventeenth century. A crisis of representation?” i *The Journal of Interdisciplinary History* 2 (2009), 239–261, 241–243.

17. John D. Lyons: ”Introduction. The crisis of the baroque” i John D. Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque* (Oxford, 2019), 1–23, 17.

18. Cullhed: ”Vecket, epigrammet, marginalen”, 16.

19. Friedrich: *The age of the baroque*, 39, 44.
20. Lyons: "Introduction", 16–18.
21. Anders Florén & Mats Persson: "Mentalitetshistoria och mentalitetsbegreppet" i *Lychnos* 1989, 189–203, 189.
22. Peter Burke: "The 'Annales' in global context" i *International Review of Social History* 3 (1990), 421–432, 425; Alf Lüdtke: "Introduction. What is the history of everyday life and who are its practitioners?" i Alf Lüdtke (red.): *The history of everyday life. Reconstructing historical experiences and ways of life* (Princeton NJ, 1995), 3–40, 18–19; Schöttler: "Mentalities, ideologies, discourses", 75; Florén & Persson: "Mentalitetshistoria och mentalitetsbegreppet", 189, 191–192; Peter Englund: *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm, 1989), 17.
23. Juan Coira Pociña: "The relationship between mentality and ideology. Acculturation and christianization in Galicia, 500–1100" i Flocel Sabaté (red.): *Ideology in the middle ages. Approaches from southwestern Europe* (Amsterdam, 2019), 299–320, 301.
24. Anthony J. Cascardi: "Experience and knowledge in the baroque" i Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque*, 449–470, 449.
25. Ibid., 450.
26. Lyons: "Introduction", 3.
27. Mats Malm: *Det liderliga språket. Poetisk ambivalens i svensk 'barock'* (Stockholm & Stehag, 2004), 220–222.
28. Ola Winberg: *Den statskloka resan. Adels peregrinationer 1610–1680* (Uppsala, 2018), 25.
29. Martha Hollander: "Fashioning the baroque male" i Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque*, 119–148, 126; Delphine Denis: "Conversation and civility" i Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque*, 471–486, 471, 475 ff.; Philip A. Wadsworth: "Montaigne's relation to his readers" i *South Atlantic Bulletin* 2 (1970), 20–27, 26; Peter Englund: *Ofredsår. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt* (Stockholm, 1993), 530.
30. Emin Tengström: *Latinet i Sverige. En kulturhistorisk översikt* (Lund, 1973), 67.
31. Stina Hansson: *Salongsretorik. Beata Rosenhane (1638–74), hennes övningsböcker och den klassiska retoriken* (Göteborg, 1993), 10–11; Stina Hansson: "Brevskrivning en kvinnosak?" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (1987), 15–20, 15.
32. Margaret Turner: "The influence of La Bruyère on the 'Tatler' and the 'Spectator'" i *The Modern Language Review* 1 (1953), 10–16.
33. Hansson: "Brevskrivning en kvinnosak?", 18.
34. Otto Mannerfelt: *Johan Ekeblad. Hofjunkare hos drottning Kristina* (Borås, 1903), 6; Englund: *Ofredsår*, 142; Bo Lindberg: *De lärdes modersmål* (Göteborg, 1984), 23.
35. Nils Sjöberg (utg.): *Johan Ekeblads brev utgifna av N. Sjöberg, I. Från Kristinas och Cromwells hof* (Stockholm, 1911), 302.
36. I sammanhanget bör även Baldassare Castigliones begrepp *sprezzatura* nämnas. Se Hollander: "Fashioning the baroque male", 126–130; Cascardi: "Experience and knowledge", 464; Hansson: "Brevskrivning en kvinnosak?", 15.
37. Stina Hansson: "Privatlivets litteratur" samt "Brevskrivning och litterär smak" i Delblanc & Lönnroth (red.): *Den svenska litteraturen. Från runor till romantik*; se även Julia Gros de Gasquet: "Baroque theatricality" i Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque*, 65–87, 69; för mer om poesi och om brev som galanta, se Denis: "Conversation and civility", 479 ff.
38. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*, li.

39. Denis: "Conversation and civility".
40. Ekeblad till fadern 7/6 1656. Nils Sjöberg (utg.): *Johan Ekeblads bref utgifna av N. Sjöberg, II. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden* (Stockholm, 1915), 10.
41. Se som exempel Ekeblad till fadern 29/4 1663 samt 2/12 1663 i Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 374, 404.
42. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*, lvi.
43. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 319.
44. *Ibid.*, 305, 294.
45. Se t.ex. Malm: *Det liderliga språket*, 238–245.
46. Stina Hansson: "Så skev är ingen brukbar pärla! Det omöjliga barockbegreppet" i Lars Elleström, Peter Luthersson & Anders Mortensen (red.): *I diktens spegel. Nitton essäer tillägnade Bernt Olsson* (Lund, 1994), 83–98, 93; Malm: *Det liderliga språket*, 18.
47. Se som exempel Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 182.
48. Ekeblad till fadern 7/6 1656. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 10.
49. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*, lii.
50. Ekeblads utstuderade uttrycksätt kan knytas till vad Stephen Greenblatt har skrivit om uttrycksätt och litterär stil i anknytning till jag-känsla och identitetsskapande under tidigmodern tid. Greenblatt har bland annat beskrivit en förändrad syn på hur man medvetet gestaltade och uttryckte sitt egna jag, se Stephen Greenblatt: *Renaissance self-fashioning. From More to Shakespeare* (Chicago IL, 1980), 1 f.
51. Ekeblad till fadern 12/10 1653. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 294.
52. Ekeblad till fadern 12/10 1653. *Ibid.*, 295.
53. Ekeblad till fadern 16/6 1652. *Ibid.*, 146.
54. Ekeblad till brodern 3/3 1653. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*, li; Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 82.
55. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 149.
56. Hildebrand: "Johan Ekeblad", 624–625.
57. Malm: *Det liderliga språket*, 222.
58. Burke: "The crisis of the arts", 249.
59. Malm: *Det liderliga språket*, 218.
60. *Ibid.*, 25.
61. Ekeblad till fadern 7/6 1656. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 10.
62. Ekeblad till brodern 19/1 1653. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 75.
63. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 326–327.
64. Ekeblad till brodern 19/4 1654. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 124.
65. Ekeblad till fadern 15/3 1654. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 310.
66. Hollander: "Fashioning the baroque male", 126.
67. Ekeblad till brodern 26/5 1652. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 49–50.
68. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 257.
69. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 247.
70. Ekeblad till brodern 3/11 1652. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 60.
71. Ekeblad till brodern 6/10 1649. *Ibid.*, 6.
72. Ekeblad till brodern 28/4 1653. *Ibid.*, 83.
73. Erwin Panofsky: "What is Baroque?" i Irving Lavin (red.): *Three essays on style*

(Cambridge MA, 1995), 17–88, 23; se även Gros de Gasquet: "Baroque theatricality", 65–87.

74. Kurt Johannesson: *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock* (Uppsala, 1968), 24.

75. Ekeblad till brodern 12/4 1654. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 122.

76. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 324.

77. I beskrivningen av Orren-fransmannen citerar Johan Ekeblad för övrigt ur Stiernhielms *Hercules*, där strofen om det franska modet återfinns i beskrivningen av fru Flättja, fåfängligheten. *Ibid.*, 323. Om Johan Ekeblad och svensk syn på fransmännens mode, se även Håkan Möller: *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige. Jesper Swedberg och kampen mot perukerna* (Stockholm, 2014), 71, 127–128.

78. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 24.

79. Turner: "The influence of La Bruyère on the 'Tatler' and the 'Spectator'", 10–16; Jean de la Bruyère: *The "Characters". Newly rendered into English by Henri Van Laun* (London, 1885), 20, 24; Floyd Gray: "Reflexions on Charron's debt to Montaigne" i *The French Review* 4 (1962), 377–382.

80. Göran Hägg: *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890–1930* (Stockholm, 1978), 41.

81. Oscar Wieselgren: "Olaus Verelius Peregrinatio Cosmopolitana och dess källa" i *Samlaren* (1910), 152–160, 156–157.

82. Englund: *Ofredsår*, 572.

83. Hägg: *Övertalning och underhållning*, 23–24.

84. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 100.

85. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 132; Ekeblad ansluter här till ett dåtida aristokratiskt ideal à la mode med antika förlagor, som gällde att dra sig tillbaka och att finna en reträtt, se Maren Sofie Røstvig: *The happy man. Studies in the metamorphoses of a classical ideal* (Oslo, 1954), 13–52.

86. Ekeblad till fadern 22/3 1654. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 317.

87. Friedrich: *The age of the baroque*, 41.

88. Panofsky: "What is baroque?", 80.

89. Ekeblad till brodern 11/1 1653. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 73.

90. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 224.

91. Ekeblad till fadern 24/5 1654. *Ibid.*, 334.

92. Ekeblad till fadern 14/5 1654. *Ibid.*, 331.

93. Ekeblad till fadern 12/10 1653. *Ibid.*, 294.

94. Ekeblad till fadern 21/7 1652. *Ibid.*, 152.

95. Ekeblad till brodern 12/10 1653. Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 109; Ekeblad till brodern 5/10 1649. *Ibid.*, 5; Ekeblad till brodern 6/10 1649. *Ibid.*, 6.

96. Ekeblad till fadern 25/1 1663. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 358–359.

97. Stig Lindholm: "Överste Christoffer Johansson Ekeblad. En fromhetstyp från 1600-talet", *Kyrkohistorisk årsskrift* 46 (1946), 43.

98. Christopher D. Johnson: "Baroque discourse," i Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque*, 560–581, 562.

99. Tore Frängsmyr: *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år I* (Stockholm, 2000), 53.

100. G. E. Klemming & J. G. Nordin: *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (Stockholm, 1883), 26 ff., 143 ff.; Englund: *Ofredsår*, 463, 486.

101. Sture Allén: *Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet* (Stockholm, 2006), 25–26.
102. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden*, 61.
103. Johan Nordström: "De olika Hercules-versionerna. Några textkritiska anteckningar med anledning af ett handskriftsfynd" i *Samlaren* 37 (1916), 162–203, 165.
104. Johan Nordström: "Ett bidrag till den svenska prosaberättelsens historia", 215–218, 217; Allén: *Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet*.
105. Nordström: "De olika Hercules-versionerna", 163.
106. Timothy Hampton: "Introduction. Baroques" i *Yale French Studies* 80 (1991), 3–5.
107. Erich Auerbach: *Mimesis. Verklighetsframställningen i den västerländska litteraturen* (Stockholm, 1999), 325–327.
108. Hägg: *Övertalning och underhållning*, 43.
109. De engelska kvinnornas livlighet gissar Ekeblad beror på att de engelska männen gör allt i hushållet och att kvinnorna således har gott om tid att roa sig. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 419–420.
110. Teorin ursprungligen utvecklad av Albert Thibaudet. Wadsworth: "Montaigne's relation to his readers", 24.
111. Auerbach: *Mimesis*, 306–307.
112. Sjöberg: *Johan Ekeblads bref. Från Kristinas och Cromwells hof*, 141–142; Allén: *Breven till Claes 1639–1655*, 49.
113. Allén: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad*, lv–lvi.
114. *Ibid.*, lvi.
115. Cascardi: "Experience and knowledge in the baroque", 450.

Abstract

A baroque mentality and the seventeenth century as an age of contrasts: the example of Johan Ekeblad. Ingrid Dunér, MA in history of ideas and science, PhD student, Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University, ingrid.duner@kultur.lu.se

Mostly known for his letters, written in an impressionistic style, Johan Ekeblad was a nobleman and diplomat during the period of the Swedish Empire (*svenska stormakts-tiden*) in the seventeenth century. This article seeks to treat Ekeblad and his writing as an example of a baroque mentality—here defined as marked by dialectical relationships of old and new, order and disorder, the religious and the profane, lightness and gravitas. This baroque mentality is not uniquely Swedish in its articulation, rather it is connected to a wider European context and shaped by European ideals and manners of the time, for instance, the French ideal of the *honnête homme*. Nevertheless, the article argues, this mentality is closely tied to a specific historical situation in Sweden, as the country emerged as a powerful player on the European geo-political stage. The article takes into account Ekeblad's experiences of cultural exchanges and foreign travel, his exploration of literature, both contemporary and older, and his opportunities to take part in a more open Swedish cultural climate with diplomatic contacts and improved postal services. By analyzing Johan Ekeblad's writing, we find that he expresses—both consciously and subconsciously—those traits and ideals that prevailed among noblemen in Europe in the seventeenth century.

Keywords: Johan Ekeblad, baroque, history of mentality, *honnête homme*, correspondence, conversation, Michel de Montaigne, Swedish seventeenth century